

TÜRK DEVLET FELSEFESİ AÇISINDAN KÖK TÜRK DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI

*Cihat CİHAN**

ÖZET

Asya'da kurulan İslâm öncesi Türk devletleri kendi coğrafyalarına ve insan unsuruna göre bir devlet felsefesi geliştirmişlerdir. İç hakimiyet alanında halkı birleştirme, düzene kavuşturma ve ekonomik istikrar, dış hakimiyet de ise cihan hakimiyeti, barış ve istiklâl hedeflenmiştir. Bilindiği kadarıyla Hunlar zamanında şekillenen bu felsefe sonraki Türk devletleri tarafından devam ettirilmiştir. Kök Türk devleti bu mirası geliştirmiş ve Türk millî siyâsetini Orhun Abideleriyle ebedileştirmiştir. Bozkır coğrafyasının şekillendirdiği atlı göçebe bozkır kültürünün ürünü olan bu siyâset, kendi dinamiklerine dayanmaktadır ve kendi şartlarında değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kök Türk, Devlet Felsefesi, Dış Politika

ABSTRACT

Pre-Islamic Turkish states developed a state philosophy in accordance with their geographical and populistic properties. In domestic sovereignty their goal was to unite the different componets of population, regulate social system and set up an economic stability. World hegemony, peace and independent state was underlying their external politics. The state philosophy that was formed by Hun state was maintained by successor Turkish states. Kök Türk state improved that legacy and transfer it into a Turkish national politics and everlosted in the Orhun monuments. The politics culture shaped by step geography and hourse based step culture, resting on its own dynamics and must be evalvated in its own context.

Key Words: Kök Turk, State Philosophy, External Politics

GİRİŞ

Dış politika, millî hedefleriyle, jeostratejik gerçekleriyle, ekonomik, kültürel verileriyle ve en önemlisi dahilî güç ve zaafı ile bir bütündür. Devletlerarası ilişkilerin yürütülmesinde tek ölçü millî menfaatlerdir ve bunun dışında bir mülâhaza veya etkene yer yoktur.

Devletlerin izleyecekleri politikalar coğrafyalarında saklıdır. Türk tarihi coğrafî kaderin çizdiği bir akış gösterir. Türkler Asya coğrafyasında

* Arş. Gör. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

tam bir coğrafi bütünlüğe ulaşamamışlar, bütün sınırlarını deniz ve dağ silsileleri gibi doğal savunma unsurlarına dayandıramamışlardır. Her ne kadar bozkır bölgesi kendi içinde bir coğrafi bütün ise de sonuçta, doğal korunması olmayan, sınırlarının çevresindeki birden fazla güçle, birden fazla cephede mücadele etmek mecburiyeti olan, bir iç devlet olarak kalmışlardır. Asırlarca süren Türk göçlerinin mecrası bu jeopolitik durumla alakalı gözükmektedir.

Asya Türk devletlerinin mücadele içinde bulunduğu Çin daha fazla coğrafi bütünlüğe sahipti. Moğolların da Çinlilere nazaran daha az, fakat Türklere nazaran daha fazla coğrafi bütünlük imkânları olmuştur. Çinliler ve Moğollar kenar devletler kurabilmişler ve bundan yararlanmışlardır¹.

Bu jeopolitik ortamda büyük bir devlet kuran Kök Türkler, nasıl bir dış politika izlemişlerdi? Politikalarının kaynakları ve unsurları nelerdi? Sadece askerî unsurlara dayanan göçebe bir kavmin kısa süreli yükseliş ve çöküşü müydü? Yoksa en az Çin Devleti kadar kendi devlet felsefelerine ve jeopolitik unsurlarına göre bir dış politika geliştirmişler miydi? Kısacası Türk tarihi ve kültürü devamlılık ve bütünlük arz ederken, Türk devletlerin dış politikalarında da bir devamlılık ve bütünlük var mıydı? Bu çalışmada, genelden özele giderek ilgili sorulara Kök Türk Devletinin uygulamalarıyla cevap aranmıştır.

Türk Devlet Felsefesi

Genel anlamda devletin amacı, içerde güvenliği sağlamak, adaleti tevzi etmek, halkın çağa göre ihtiyaçlarını gidermek, yetişen nesli yaşayacakları devre göre eğitmek, dışa karşı vatani ve milleti korumak şeklinde özetlenebilir². Fakat Türk devleti incelendiğinde amacının daha değişik ilkeleri de ihtiva ettiği tespit edilmektedir.

Yurt Edinme, Dağınmk Türk Boylarını Birleştirme

Asya Türk tarihi bir ölçüde boylar tarihidir. Boylar bir araya gelerek devlet kurulur, yine boyların dağılmasıyla yıkılır. Boy-oymak yapısı Türk devletinin bir zaafı, aynı zamanda güç unsuru olmuştur.

Türk devletlerinin bir amacı fethettikleri yerlere düzen getirmek, oraları vatan edinmektir. Bunu gerçekleştiremeyeceği için Mao-dun (Mete) Çin'i zaptetmekten vazgeçmiştir. Çin'i ele geçirebilirdi; fakat oraları yurt edinmeye kalkarsa, bu insan denizinde, önceki Tsin Türkleri ve daha başka Türkler gibi eriyceklerdi.³ Bir yeri ele geçirmek önemli değil, önemli olan

¹ Suat İlhan, *Jeopolitik Duyarlılık*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s.66.

² Mehmet Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınevi., İstanbul 1993, s.171.

³ Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Ankara 1974, s.245.

orayı elde tutmaktı. Bu da ancak belli bir nüfusun oraya yerleştirilmesiyle mümkündü ve iskan “kondurma” kelimesiyle ifade edilmekteydi.

Batı Türkistan’a kondurulan bir Kök Türk boyu, bey’in başkanlığında küçük bir devlet oluşturmuştur. Devletin sınırları genişledikçe, kendi bölgesinde başka Türk boylarına yurtluk verilirdi. Kök Türkçe kaynaklarda kaganın vazifeleri dolaylı şekilde anlatılmaktadır. Kagan milletin iskânını ve sosyal teşkilatlanmasını sağlamalıdır. Bunun Kağan ve İstemi Han Kök Türklerin başına geçtikten sonra, Türk milletinin iskânını ve düzenini sağlamışlardır. Bu konuda Abidelerde şöyle denilmektedir: “*Doğuda, Kadirkan Ormanının ötesine aşarak milleti böyle kondurduk ve böyle düzenledik. Batıda Kengu-Torman’a kadar Türk Milletini böyle kondurduk ve düzenledik. O çağda kul olan (Türkler) kul sahibi, cariyeye olanlar da cariyeli olmuştur*”⁴ Türk devlet geleneğinde buna orun geleneği denilmektedir. Yerleştirme ve yurt verme düzeni Oğuz Han töresi olup, İslamiyet öncesi ve sonrası bütün Türk devletlerinde devam etmiştir.

Türk devletinin birleştirici karakteri icabı olarak, Türk siyasetinin bir de iç cephesi vardı. Devletin sağlamlığının homojen nüfusun çokluğuna bağlılığı anlaşılmalı olmalıdır ki Hunların, Kök Türklerin, temel gayelerinin birisi de dağınık Türk boylarını bir araya getirmektir. Türk hükümdarlarının, ülkelerine yerleşmiş Türklerin iadesini Çin’den istedikleri bilinmektedir⁵ Dağınık Türkleri toplamak amacına ikinci defa Kök Türklerde müşahede edilir. Kapgan Kagan’ın ana siyaset çizgilerinden birisi de bu olmuştur. Kapgan Kagan’ın hedefi, Kök Türk kaganlığının fetret devresinde Kuzey Çin’in Altı-Eyalet bölgesine yerleştirilmiş Türkleri ana vatana çekmek suretiyle Ötüken’in insan gücünü arttırmak; Türk topluluklarının dağınık halde yaşadıkları ülkeleri, yani Maveraünnehir içlerine kadar bütün Türkistan’ı kaganlığa bağlamaktı⁶.

Dağınık Türk boylarının toplanmasından sonraki amaç diğer kavimleri sulh ve düzene kavuşturmak olmuştur. Kitabelerde siyasî bir isim yerine geçen Türk’e dahil olan bütün kavimlere karşı aynı sorumluluk hissedildiği için, onların da kargaşa içerisinde bulunmamalarına özen gösterilmiş ve siyasî teşkilatlanma yapılırken onlar da göz önünde bulundurulmuştur: “*Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız kavmini düzene sokup geldik. Doğuda kadirkan ormanını aşarak milleti öyle kondurduk, öyle düzene soktuk*”⁷.

⁴ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, MEB Yayını, İstanbul 1970, s.21-22.

⁵ Niyazi, *a.g.e.*, s.40-41.

⁶ Saadettin Gömeç, *Kök Türk Tarihi*, Türksoy Yayınları, Ankara 1997, s.56.

⁷ Ergin, *a.g.e.*, s.8, 21.

Bariş

Devlet kavramını dilimizde “*il-el*” kelimesi karşılamakta ve bariş anlamına da gelmektedir⁸. Tarihi perspektifte Türk devletinin en önemli amacının iç ve dış barişini sağlamak olduğu ileri sürülebilir. Büyük Hun hükümdarı Mao-dun (Mete) Çin imparatoruna yazdığı mektuplarda, eli silah tutan Türkistan kavimlerinin sulh ve sükûnet içinde yaşadıklarını belirtmektedir⁹. Bariş amacını Kök Türklerde de görmekteyiz. Onlara göre gökte ve yerde nasıl bir düzen varsa, devlette de aynı şekilde düzen olmalıdır. Bilge Kağan Abidesinde; “*Dokuz Oğuz benim milletim idi. Gök, yer bulandığı için, ödüne kıskançlık değdiği için düşman oldu*”¹⁰, “*Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım...*”¹¹ denilmektedir.

Orhun ve Yenisey Abideleri’ne, Türk tarihinin diğerkaynaklarına bakıldığında, kılıçtan geçirilen düşman sayısının çokluğundan hiçbir zaman övünülmediği görülür. Yapılan, yapılması gereken hizmetler dile getirilir. Türk Milletinin kendisini koruması, Türk devletinin yaşatılmasına dair öğütler yer alır.

Cihan Hakimiyeti

Bir devletin insan unsuru, o devlete ruh verir; yani o insanların arzuları, idealleri, o devletin amacını şekillendirir. Türk milletinin tarih sahnesine çıktığı bölgelerin coğrafi şartları, Çin’in ezici nüfus üstünlüğü, onları göçe zorluyor, kanlı mücadelelere sebep oluyordu. At gibi hızlı bir vasıtaya, demir gibi güçlü bir silaha sahip olmak, tarihin ilk çağlarında “*Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar*” ülkelere hakim olmak duygusunu onlarda uyandırmıştı¹². Cihan hakimiyetine elverişli olan Türk dinine göre Türkler mümtaz bir millettiler; hakanları da Gök-Tanrı tarafından bütün insanlığın üzerine oturtulmuştu: onlara hakan olmak insanlığa hakan olmak anlamına geliyordu.

Yine Orhun Abidelerinde Bumin Kagan ve İstemi Kagan’ın yerle gök arasında yaşayan bütün insanoğlunun hakanı olarak tahta oturdukları ifade edilmektedir: “*Üste mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi*

⁸ Abdülkadir Donuk, “Türkçe «İl» (Devlet) Deyimi Hakkında”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 33, (Nisan 1985), s.137-144.; Osman Turan, il (devlet) kelimesinin karşılığının sulh mânâsına geldiğini, sefire elçi (il-ci) denilmesinin onun sulh yapıcı olması ile izah edilebileceğini belirtmektedir. Osman Turan, “İlig Ünvanı Hakkında”, *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, (1940-1942), s.197-198.

⁹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* (Genişletilmiş 3. Baskı), İstanbul 1988, s.66.

¹⁰ Ergin, *a.g.e.*, s. 25.

¹¹ Ergin, *a.g.e.*, s.10.

¹² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1991, s.243.

*Kağan oturmuş*¹³. Burada insan ırkları ve ülkeler arasında herhangi bir ayırım yapılmamış, bütün yeryüzünü yönetme yetkisi Türk hükümdarına verilmiştir. Gök-Tanrı'nın Türkleri koruması ve kendilerini başka uluslara üstün tutması, hükümdarların iktidarı ondan almaları inancı, Türklerde millet olma bilincinin erken dönemlerde oluşmasında önemli bir faktör olmuştur.

Doğu Kök Türk hükümdarı İşbara Kağan Çin imparatoruna gönderdiği mektupta (585) “*Gökte nasıl bir Tanrı varsa, yeryüzünde de dünyayı idare eden bir tek hükümdarın olması icap eder*” demektedir¹⁴. Batı Kök Türk hükümdarı İstemi Han, Bizans’a bir elçi göndermiş, İmparator da Zemarkos adlı elçiyi göndererek karşılıklıta bulunmuştur. Yazlık ordugahında elçiyi karşılayan hanın, görüşme sırasında gözyaşları akmış, elçi sebebini sorunca İstemi Han, “*Atalarımızdan işittik ki Batı imparatorluğunun (Roma, Bizans) elçileri geldiği zaman, bu bizim için artık yeryüzünü fethedeceğimize delalet eder*” cevabını vermiştir¹⁵. İstemi Han'ın oğlu ve halefi Tardu Han'ın, Ak-hunları kendi hakimiyetine alan büyük zaferi üzerine, Bizans imparatoruna gönderdiği mektubu: “*Dünyada yedi iklim ve yedi ırkın büyük kağanından Romalılar imparatoruna...*” ibaresi ile başlamaktadır¹⁶.

Hizmet

Türk devletlerinin en önemli amacı da halka hizmetti. Halkın ihtiyaçlarını gidermek, ülkede yoksul bırakmamak kaganın-devletin göreviydi. Eğer bu gerçekleştirilmezse ülkede istikrar kalmazdı. Bu yüzden Türkler arasında tarihin ilk çağlarından itibaren Devlet Baba deyimi doğmuştur. Abidelerde, Kapgan Kağan'la (691-716) ilgili şu kayıt vardır: “*Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı*”¹⁷. Bilge Kagan tahta oturunca aç ve fakir bir şekilde etrafa dağılmış olan milleti bir araya getirerek zengin etmiştir: “*Kağan oturup aç, fakir milleti hep toplattım. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım*”¹⁸. “*Tanrı bağışlasın, devletim var olduğu için, kismetim var olduğu için ölecek milleti diriltip besledim. Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım*”¹⁹. Erken dönemlerde ortaya çıkmış bir millî bilinci yansıtan bu cümlelerden anlaşılan: hükümdarın görevi halkını doyurmak ve onun refahını yükseltmektir. Aynı çağdaki Tanrı krallar veya despotizm ile yönetilen kültürlerde olduğu gibi halkın görevi, hükümdar ve yüksek devlet memurları için çalışmak değil, hükümdara itaat ve uyum içinde olmaktır.

¹³ Ergin, a.g.e., s.4.

¹⁴ Niyazi, a.g.e., s.179.

¹⁵ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, Boğaziçi Yayını, İstanbul 1993, s.66.

¹⁶ Turan, a.g.e., s.85-86.

¹⁷ Ergin, a.g.e., s.20

¹⁸ Ergin, a.g.e., s.33.

¹⁹ Ergin, a.g.e., s.10.

Kök Türklerin Milletlerarası Münasebetleri

Diplomasi

Büyük Türk Devletlerinde siyasî temasları yürüten dış işleri dairesi en mühim kuruluşlardan birisiydi. Asya Hunları'nın merkezinde çeşitli dillerde konuşan ve yazan kalabalık bir heyet çalışmaktaydı. Batı Hun İmparatorluğunun başkentinde kâtipler, tercümanlar, kuryeler faaliyet halindeydiler²⁰. Tabgaçlarda biteğçiler, Kök Türklerde, Türgişlerde ve Uygurlarda ılımgalar, biteğçiler ve tamgacılar, Oğuzlarda tuğracılar, devlet meclislerinde dış politika ile ilgili olarak alınan kararları yazı ile tespit etmek ve yürütmekle vazifeli idiler²¹.

Kitabelerde bakan manasına gelen “buyurmak, emretmek” fiilinden türemiş *Buyruk* kelimesi mevcuttur. Son dönemlerde bulunan yazıtlardan, Türk hükümetindeki bakan sayısının dokuz olduğu anlaşılmıştır. Çin kaynakları da bu dokuz bakanın üçünün iç bakan, altısının da dış bakan olduğunu yazmaktadır. Buyruklardan birisi de Dış İşleri bakanı durumundadır. Çin kaynaklarındaki bilgilere göre: Buyruk Çor, 727 senesinde Bilge Kagan tarafından Çin'e yollanarak, Tibetlilerin Çin'e karşı faaliyetlerini haber vermekle görevlendirilmiştir²².

Yazılara tanhunun, hakanın resmî mührü (tamga, tuğra) basılırdı. Türk devletlerinde dış işlerinde görevli memurlara bugün olduğu gibi elçi ve yalabaç (yalavaç) deniliyordu²³. Casusluk yapmadıkları müddetçe elçilere dokunulmazdı. Türkçe'de elçiye zeval yoktur veya olmaz sözü meşhurdur. Şüpheli hareketleri görülen yabancı temsilciler hapse atılır veya ülkenin uzak bir yerinde, belirli bir zaman için ikamete memur edilirdi. Çinlilerin, Hun ve Kök Türk devletleri içinde -mesela Kagan Kağan'ın öldürülmesinde- yoğun casusluk faaliyetleri görülmüştür²⁴.

Çinliler Türk devletlerini içten çökertmek için türlü yollara başvurmuşlardır²⁵. Askerî ıslahatlarla da başarılı olamayan Çin, elçi olarak

²⁰ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.266.

²¹ Geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988.

²² Gömeç, *a.g.e.*, s.108-110.

²³ “Tatabı milleti Çin kağanına itaat etti. Elçisi, iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevkettim” Ergin, *a.g.e.*, s.27.

²⁴ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 266.

²⁵ Han sülâlesinin (M.Ö. 140-M.S. 23) ilk başlarında, başta gelen Konfüçyanist âlimler tarafından Çin imparatoruna bazı teklifler ileri sürülmüştür. İşte bu tekliflerden biri, Ho-ch'in sistemi içinde Çinlilere göre barbar olan Hsiung-nu'ların nasıl kontrol altında tutulacağı ile ilgilidir. Bu teklif, Konfüçyanist âlim Chia I tarafından «Beş Yem» diye bilinen ünlü tekliftir. Chia I'nin imparatora sunduğu teklif şudur: «1-Hsiung-nu'lara gözlerini yozlaştırmak için, süslü elbiseler ve arabalar, 2-Ağızlarının tadını yozlaştırmak için, hoş yiyecekler, 3-Kulaklarını yozlaştırmak için, müzik ve kadın, 4-Midelerini (genel

Kök Türk ülkesinde gönderdiği casus Ch'ang Sun-shenf'in hazırladığı raporlar²⁶ üzerine yıkıcı politikalarını geliştirmiştir²⁷. Kök Türklere bir Çinli prenses getirerek, bir süre onların arasında kalan general Ch'ang Sun-shenf imparatoruna önemli bilgiler vermekle birlikte, Töleslerin isyan ettiği dedikodusunu yayarak, İşbara Kağan'ın Çin içlerine daha fazla sokulmasına engel olmuştur²⁸.

Shih-pi Kagan'ın ülkesini tekrar istikrara kavuşturmasını istemeyen Çin, casus P'ei-chü'nün yol göstermesi ile Türk ülkesinde ikilik çıkarmayı başarmış, Kaga'nın küçük kardeşi Ç'i-ki Şad'ı kaganlığın başına geçirmeye söz vererek isyana çalışmış, fakat o bu oyuna gelmemiştir. Bunun üzerine Çin, Kök Türk buyruklarından birini hileyle öldürerek, onun kagana isyan ettiğini ve bu sebeple öldürüldüğünü ileri sürmüş, ancak Shih-pi, Çin'in bu tuzağına da düşmemiş ve savaşa karar vermiştir²⁹.

Kök Türkler de Çin'in casusluk faaliyetlerine, karşı casuslukla cevap vermişlerdir. Onların bir nevi haber alma örgütlerinin veya casuslarının varlığı kitabelerden anlaşılmaktadır: “Öylece oturur iken Oğuzdan casus geldi. Casusun sözü şöyle: Dokuz Oğuz milletinin üzerine kağan oturdu der. Çine doğru Ku'yu generali göndermiş, Kitaya doğru Tongra Esimi göndermiş, sözü şöyle göndermiş...” “...O üç kağan akıl akıla verip Altun ormanı üstünde buluşalım demiş. Şöyle akıl akıla vermişler...Bu sözü işitip...” “Türgiş kağanından casus geldi. Sözü şöyle: Doğuda kağana karşı ordu yürütelim demiş...”³⁰. Bu bilgiler Kök Türklerin dış politikalarını haber alma servisinin verdiği bilgilere göre planladıklarını göstermektedir.

Bilge Kağan'ın ölümü, Çin kaynaklarında büyük saygı ifadeleri ile anlatılmaktadır. Çin sarayında, belki de ilk defa bir yabancı hükümdar için, gerçek bir yas programı uygulanmıştır. Çin'in en büyük düşmanı olmasına

arzu ve iştahlarını) yozlaştırmak için, büyük binalar, silolar ve köleler vermek, 5-Teslim olmaya gelenlerin zihinlerini yozlaştırmak için, imparator onları kabul törenleri ile ağırlamalı ve onlara bizzat kendi elleriyle içki ve yiyecek sunmalıdır. Özkan İzgi, “XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletleri'nin Çin'le Yaptığı Ticarî Münasebetler”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, C. IX/9, İstanbul 1978, s. 89.

²⁶ Ch'ang Sun-sheng, Kök Türk ülkesinin coğrafi durumunu, askerî gücünü öğrendikten sonra Çinliler için en önemli noktanın farkına varmıştır. Bu nokta Kök Türk hanedan üyeleri arasında büyük bir anlaşmazlık olması idi. Bunu fark eden Ch'ang Sun-sheng, daha sonra devamlı anlaşmazlığı körüklemiş ve 582 yılında Kore'den Karadeniz'in kuzeyine kadar uzanan I. Kök Türk devletine bağlı Türk ve Moğol kabilelerinin isyan etmelerini teşvik etmiştir. Geniş bilgi için bakınız: Ahmet Taşağıl, “Çinli Diplomat Ch'ang Sun-Sheng'in Gök-Türkleri Bölmek İçin Hazırladığı Raporlar”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. 1-2, Ankara 1995, s. 417-435.

²⁷ Ahmet Taşağıl, *Gök-Türkler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s.36 vd.

²⁸ Gömeç, *a.g.e.*, s.27.

²⁹ Taşağıl, *a.g.e.*, s.64; Gömeç, *a.g.e.*, s.31.

³⁰ Ergin, *a.g.e.*, s.37 vd.

rağmen; Çin sarayında, büyük bir hükümdarın öldüğünü haber veren fermanlar dağıtılmış ve Çin tarihinde eşine rastlanmamış bir elçilik heyeti de yola çıkarılmıştır³¹. Bu uygulamaların sebebi Bilge Kağan'ın, diplomaside saygı toplayan bir denge siyasetinin sonucu olsa gerektir.

Siyasî Münasebetler

Türkler, Moğollar ve Çinliler Asya'da hakimiyet alanında asırlarca rakip milletler olmuşlardır. Bu mücadelede üstünlük sürekli el değiştirmiştir. Bumin ve İstemi Hanlar VI. asrın ortalarında Türkistan'da bir büyük Türk devleti kurdukları zaman Çin siyasî birliğini kaybetmiş, siyasî üstünlük Türklere geçmiş, Çin'de birkaç müstakil krallık türemiştir. Çinlilerin Türklerle olan siyasî münasebetleri iki türlü mülahazaya dayanmaktaydı:

1-Siyasî ve askerî bakımdan kuvvetli olan Türk hükümdarları ile iyi geçinmeye çalışmak, zayıf devlet adamlarıyla hesaplaşmak,

2-Türk boylarının arasına nifak sokarak ve birbirleriyle çarpıştırarak, kuvvetli Türk zümrelerini zayıflatmak, kuvvetlerini yıpratmak³².

Mao-dun'un tespit edip uyguladığı "Çin'i uzaktan baskı ve kontrol altına alıp, ticarî ilişkileri sürdürme" politikası Türk hükümdarlarınca uygulandığı dönemlerde üstünlük sağlanmıştır. Ancak bahsedilen Çin'in malum politikası üstün gelmiş ve taht mücadeleleri ve ayrılmalar sonucunda amacına ulaşmıştır. Bu olaylar abidelerde acı serzeniş ve nasihatlerle anlatılmaktadır.

Kök Türkler bilindiği gibi bağlı oldukları Juan-juanları yıkarak devletlerini kurmuşlardı. Daha sonra bu düşmanlarını her yerde takip ettiklerini görmekteyiz. Juan-juan hükümdarı Anakoay'ın ölümünden sonra devletin ileri gelenlerinin de bulunduğu üçbin kişi Batı Wei İmparatorluğuna sığınmak zorunda kalmışlardı. Bumin'in halefi Kara-Kagan'ın diplomatik girişimleriyle Çinliler bunları Türklere teslim etmek zorunda kalmışlardır³³. Kara Kağanın kardeşi olan Mo-kan da babası ve ağabeyi zamanında başlayan Juan-juanları yok etme politikasını sürdürdü. 554 tarihinden itibaren Bizans sınırlarında görülen ve Çin'deki Ch'i topraklarına sığınmış olan Juan-juanları da Batı-Weilere elçiler göndermek ve onlara yardım etmek suretiyle dolaylı olarak, 555'te ortadan kaldırdı³⁴. Bu olaylar Kök Türklerin dış politikada devamlılık ilkesine bağlı kaldıklarını göstermektedir.

³¹ Ögel, *a.g.e.*, s.129.

³² Sadri Maksudî Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İsmail Akgün Matbaası 1947, s.292-293.

³³ Akdes Nimet Kurat, "Gök-Türk Kağanlığı", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, X/1-2, (Mart-Haziran) Ankara 1952, s.12-13.

³⁴ Taşağıl, *a.g.e.*, s.19-20; Gömeç, *a.g.e.*, s.17.

İstemi Kağan, geniş çapta askerî ve siyasî faaliyetleri neticesinde temas kurduğu Sâsânî İmparatorluğu ve Bizans gibi ortaçağın en büyük iki devletini Kök Türk politikası izinde yürütmek suretiyle, Türk hakanlığını bir dünya devleti payesine yükseltmiştir.

577 yılında; Choular tarafından talan edilen Ch'i ülkesinden kaçan bir prensi yanına alan Taspar Kagan onu müdafaa etmiş ve resmi Çin imparatoru olarak tanımıştır³⁵. Çin'in iç savaşlarla çalkalandığı bu devrede bazı Çinli komutanlar, Kök Türklere iltica edererek, Çin'e karşı faaliyetlerde bulunmuşlardır. 619 yılında Shih-Pi Kagan Sarı ırmağı geçerek Çin'e girmiş ve pek çok âsî general ona katılmıştır. Her fırsatta Çin'in iç işlerine karışan Çor Kagan, Yang Cheng-tao adında birini Sui İmparatoru olarak tanımıştır. Bu sülaleyi tekrar iktidara getirmek için hareket ettiği bir sırada, Çinli eşi Konçuy İçen Katun tarafından zehirlenerek öldürülmüştür³⁶. Çin'in sık sık Türklere uyguladığı bu politikayı Kök Türkler de kullanmışlardır. Ancak Türk veraset hukuku, sosyal yapısı ve boy-oymak teşkilâtının özellikleri sebebiyle Çin imparatorları daha başarılı olmuştur.

Çin'in en çok uyguladığı taht mücadelelerini ateşleme politikası gereği; İşbara Kagan'ın taaruzları karşısında bunalan Çin imparatorluğu, Tardu'ya kurt başlı sancak göndererek, onu Kök Türk kaganı olarak tanıdığını bildirmiştir³⁷.

İktisadî Münasebetler

Türk devletleri komşu milletlerle genelde başta at olmak üzere canlı hayvan, konserve et, deri, kösele, kürk, hayvanî gıdalar satarlar karşılığında hububat ve giyim eşyası alırlardı. Asya Hunları, Kök Türkler, Uygurlar Çin ile; Batı Hunları da Bizans ile bu esaslarda ticaret anlaşmaları³⁸ yapmışlardır. Kök Türk ülkesinde tarım reformu yapmak isteyen Kapgan Kağan, Çin'e elçiler göndererek iyi cins tohumlar ve ziraat âletleri istemiştir. Çin devletinin ekonomik menfaatleri gereğince reddettiği bu istekler üzerine savaş başlamış ve Çin büyük bir yenilgiye uğramıştır. Yapılan anlaşma gereğince Çin devleti, Türklerin istediği tohumları, ziraat âletlerini ve bunları işleyip, öğretecek insanları vermek zorunda kalmıştır (697)³⁹.

Türk tarihinde ilk olarak Hunlar ve Çinliler arasında ticarî münasebetlerin varlığı Mao-dun zamanından itibaren bilinmektedir⁴⁰. Bu ticaret Hun-Çin sınırında, bu iş için ayrılmış özel pazarlarda yapılırdı. Bilge

³⁵ Gömeç, *a.g.e.*, s.25; Taşağıl, *a.g.e.*, s.35.

³⁶ Taşağıl, *a.g.e.*, s.64 vd.; Gömeç, *a.g.e.*, s.32.

³⁷ Taşağıl, *a.g.e.*, s.36 vd.; Gömeç, *a.g.e.*, s.27.

³⁸ Geniş bilgi için bakınız: İzgi, "Ticarî Münasebetler", s.87-106; Tuncer Baykara, "Eski Türk İktisadî Hayatı ve Şehir", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 6, Ekim 1975, s.75-97.

³⁹ Ögel, *a.g.e.*, s.25.

⁴⁰ Wolfram Eberhard, *Çin Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayını, 3. baskı, Ankara 1995, s.89.

Kağan, 727 yılından itibaren sınırdaki ticaret yerlerinin güvenliğini sağlayarak tekrar Çin ile ticarete başlamıştır⁴¹. Bilge Kağan abidesinde ki: “...O yere (Çin’e) doğru gidersen Türk milleti öleceksin! Ötüken yerinde oturup kervan, kafile gönderirsen hiçbir sıkıntın yoktur. Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın”⁴² ifadeleri Mao-dun’un başlattığı ticaret politikasının devamını teyit etmektedir.

Fakat Türklerle komşuları arasında şiddetli rekabete sebep olan büyük kazanç vasıtaları da vardı ki, bunların başında, Çin’den başlayıp Akdeniz kıyılarında sona eren meşhur İpek Yolu kervancılığı geliyordu. Kök Türk devleti kurulduğu zaman İstemi-Anuşirvan ittifakı sonucunda Ak Hun (Eftalit) devletinin yıkılmasına ve sonra da İran’a karşı Türk-Bizans anlaşması gibi milletler arası çapta siyasî münasebetlere⁴³ sebep olan bu yolun geçit yeri İç Asya bölgesi, Hunlardan Uygur Hakanlığının sonuna kadar aşağı yukarı bin sene müddetçe Türk ve Çin Siyasetinin hakim olmak istediği bir ana hedef vasfını taşımıştır⁴⁴. VI. Yüzyılın ikinci yarısı içinde Bizans sarayını ziyaret eden Kök Türk elçileri, imparatorun Konstantinopolis (İstanbul)’de Türk tüccarları için bir ticaret merkezi kurma imtiyazı almışlardır. Böylece, İstanbul’un “Mitaton” adı verilen semtinde Kök Türk tüccarları için bir ticaret merkezi kurulmuştur. Bu ticaret merkezi, yüzden fazla Türk tüccarına hizmet vermeye başlamıştır⁴⁵. Türkler karşısında Çin, İpek Yolu transitini kendi elinde tuttuğu müddetçe müdafaada kalmayı tercih etmiş, Türkler de Çin’e sık sık yaptıkları baskı ile onu zayıf durumda tutup İç Asya’da Türk hakimiyetini yürütmek istemişlerdir.

Tüccar bir millet olan Sogdlar, Ak-Hunların yıkılmasından sonra Kök Türklere bağlanmışlardır. Asya ticaretinde çok önemli yerleri olan bu tüccarlar Kök Türk Devleti tarafından kontrol altına alınmış ve devlet vazifeleri verilmiştir⁴⁶. “Soğd milletini düzene sokayım diye İnci nehrini

⁴¹ Baykara, *a.g.m.*, s.91.

⁴² Ergin, *a.g.e.*, s.32.

⁴³ Taşağıl, *a.g.e.*, s.31-32; Gömeç, *a.g.e.*, s.22-23; L. Lıgeti, *Bilinmeyen İç Asya*, (çev. Sadrettin Karatay), Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1986, s.59 vd.

⁴⁴ Laszlo Raasony, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara 1996, s.96-97; Arsal, *a.g.e.*, s.294 vd.

⁴⁵ Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri II*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayını, Trabzon 2000, s.152.

⁴⁶ Masao Mori, Buğut Yazıtının Soğdca olması ve bazı Çin kaynaklarına dayanarak: Kök Türk Devleti içindeki Soğdluların rolünün, sadece ticarî alanda kalmadığını, koloni toplulukları oluşturarak, ekonomik ve mali alandan başlayarak siyasette de Kök Türkleri yönlendirdiklerini iddia etmektedir. Bakınız: Masao Mori, “Soğdluların Orta-Asya’daki Faaliyetleri”, *Bellekten*, C. XLVII/185, Ocak 1983, Ankara 1984, s.339-351.

geçerek Demir Kapıya kadar ordu sevk ettik"⁴⁷ Böylelikle hem İpek Yolu, hem de bu yolun tüccarları ele geçirilmiştir.

Bilge Kagan 703 yılında, Basmların kervan göndermemesi üzerine sefer düzenlemiştir: "Yirmi yaşında, Basml İduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim"⁴⁸. Bu sefer Basmların tâbî edilmesi hareketi olmakla birlikte ülke ekonomisinin zarara uğramaması için yapıldığı anlaşılmaktadır

İçtimaî Münasebetler

Türk devlet politikalarında dikkat çeken hususlardan biri de, bozkır hayat şartlarını devam ettirmek, Türk yaşayışına elverişli bölgeleri el altında tutmak, İl (devlet) dahilinde idârî birliği korumak, askerî gücü daima zinde bulundurmak, törenin sürekli geçerliliğini sağlamak, Türk kültürünü yozlaştırabilecek dış etkilere karşı hassas davranmak siyaseti idi. Çin'de ve Çin yakınında kurulan Türk devletleri bu komşunun kültürel baskısına karşı direnmeye çalışmışlardır.

Doğu Kök Türk hakanlığı Çinliler tarafından işgal edilince, Çinliler geleceklerini de güven altına almak gayesiyle Kök Türkleri Çince konuşmaya, Çinli gibi giyinmeye, Çin adetlerini kabul ve teşvik, hatta zorlaması için İşbara Kağanı taziyet etmeye başlamışlardır. Buna karşı İşbara Kağan Çin imparatoru'na gönderdiği mektupta şöyle cevap vermiştir: "Sizce bağlı kalacak, haraç verecek, kıymetli atlar hediye edeceğim. Fakat dilimizi değiştiremem, uzun saçlarımızı kestiremem, halkıma Çinli elbiselerini giydiremem, adetlerinizi; kanunlarınızı almama imkân yoktur. Çünkü bu bakımdan bütün milletim hassasiyetle çarpan tek kalptir"⁴⁹.

630 yılından sonra Çin Seddi'nin içine girmek zorunda kalan bazı Kök Türk gurupları da kültürel anlamda Çinlileri etkilemişlerdir. Çin kaynakları bu konuda şu bilgileri vermektedir: "Çin veliahtı Ch'eng-ch'ien Kök Türk dilini konuşmayı ve Kök Türkler gibi giyinmeyi seviyordu. Maiyetinde bulunanlardan, Kök Türklere benzer beş kişi toplayarak bir Kök Türk kabilesi kurdu. Ayrıca üzerinde beş adet kurt başı heykeli bulunan bayraklar yaptırdı ve mızraklar dikerek bayrakları astırdı. Kendisi de yaptırdığı bir çadırda oturuyordu. Veliaht Ch'eng-ch'ien çoğu zaman adamlarına şöyle derdi: «Kendimi bir Kök Türk kaganı yerine koyup, ölmüş gibi yapayım. Sizde onun cenazesindeki usûlleri taklit edin»"⁵⁰.

⁴⁷ Ergin, a.g.e., s.12.

⁴⁸ Ergin, a.g.e., s.24.

⁴⁹ Niyazi, a.g.e., s.40.

⁵⁰ Özkan İzgi, "Moğollar'ın Ortaya Çıkışına Kadar Türkler'in Çinliler'e Tesirleri", *Türk Kültürü*, S. 160, Şubat 1976, Ankara, s.38-39; Gömeç, a.g.e., s.42.

Kök Türklerin bir Çin politikası olan evlilik suretiyle akrabalık tesis ederek iktidarda söz sahibi olma politikalarını da kullandıklarını görmekteyiz. Mo-kan Kağan'ın kızlarından birisini, Kuzey-Chou hükümdarı Yü-wen-yung'a vermeğe söz vermiş, ancak bu evlilik hadisesi imparator Wu-ti zamanında gerçekleşmiştir⁵¹. 573 yılında Taspar Kagan Ch'ilerin iç işlerine daha iyi karışabilmek için, onlara gönderdiği bir elçi vasıtasıyla kendisine bir prenses istemiştir⁵².

Türkistan tarihinde Türk hükümdarları genelde Çin'den kız almışlar, az oranda da Çin sarayına kız vermişlerdir. Mo-kan ve daha sonraki yıllarda Kagan Kagan'ın böyle bir teklifte bulunmalarının sebebi Çin'in asırlarca Türklere uyguladığı dış politikaya aynı stratejiyle cevap verme düşüncesiydi. Yani Çin'in iç işlerine karışmak ve Çin topraklarında hak iddia etmek.

Bu siyasî evlilik politikası diğer devletlere de uygulanmıştır. Türkistan ipek ticaretini elinde tutan Ak-Hunlarla, Juan-juanlar arasında muhafaza edilen siyasî denge Kök Türklerin ortaya çıkmasıyla bozulmuştu. Bu dengeyi kendi çıkarlarına göre değiştirmek isteyen Kök Türkler, Ak-Hun Devletini ortadan kaldırmak için Sasani Devletiyle ittifak yapmak istemişler; bu amaçla İstemi Yabgu kızını Sasani hükümdarı Anuşirvan ile evlendirmiştir⁵³.

Taspar Kagan, 574 yılında Kuzey-Chou devletinde, imparator Wu-ti tarafından yasaklanan Budizmin Türk ülkesine girmesine sebebiyet vermiştir⁵⁴. Ancak bu hadise sonucunda Budizmin yayıldığına dair bir bilgi yoktur. Taspar Han zamanında Çinlilerin Türkler arasında Buda dinini yaymak için gayret ettikleri anlaşılmaktadır.

Buda dini, VI-VIII. Asırlarda, Türkistan'da yayılma faaliyetine girişirken, Bilge Kagan(716-734) Orkun'da Buda ve Lao'tse dinlerine birer mâbed yapmak düşüncesini veziri ve kayınpederi Tonyukuk ile görüşmüş, Tonyukuk bu dinin Türklerin hayat şartlarına uymadığını, mücadele güçlerini bozacağını ve kalabalık Çinliler karşısında istiklâllerini korumakta zorluk çekeceklerini söylemiştir. Bilge Kağan bu tavsiyeleri doğru bulmuş ve mâbed inşasından vazgeçmiştir⁵⁵. Bilge Kağan, kendi kitâbesinde, yabancı ve özellikle Çin tesirleri karşısında çok hassas davranan ve milletin esaretine sebep olan bu tesirlerden dolayı acı hatıralarla desteklediği ihtarlarında millî kültür ve geleneklerini muhafazaya çalışan bir Türk büyüğü konumundadır. Bu sebeple onun veziri ile yaptığı müzakerenin

⁵¹ Taşağıl, *a.g.e.*, s.25. Gömeç, *a.g.e.*, s.18.

⁵² Taşağıl, *a.g.e.*, s.28; Gömeç, *a.g.e.*, s.24.

⁵³ Taşağıl, *a.g.e.*, s.32; Gömeç, *a.g.e.*, s.21.

⁵⁴ Gömeç, *a.g.e.*, s.24-25; Taşağıl, *a.g.e.*, s.28.

⁵⁵ Turan, *a.g.e.*, s.65.

temelinde yabancı mâbedlerin Türklerden ziyade bu dinlerin mensupları için düşünüldüğü sonucunu çıkarabiliriz.

SONUÇ

Türk siyasetinin dış cephesi şüphesiz devletin devamını sağlamaya ve bu bakımdan öncelikle ticarî münasebetleri tanzime yönelmiştir. Bunun için Türk hükümdarlarının komşu ülke hanedanları ile akrabalık kurduklarına, anlaşmalar yaptıklarına çok sık rastlanır.

Türk milletinin ismiyle kurulmuş ilk Türk devleti olan Kök Türkler, Hunlardan itibaren bilinen Türk Devlet Felsefesini geliştirerek devam ettirmişlerdir. İç ve dış politikalarında da Hun hükümdarı Mao-dun'un esaslarına tâbi kalmışlardır. Vatan kavramı, töre, Çin politikası gibi. Kök Türkler, denge politikası, siyasî evlilik, ittifak kurma, haber alma ve casusluk, ticaret yollarını ve tüccarları kontrol altına alma, anlaşma imzalama gibi dış politikanın bütün unsurlarını dönemin şartlarına uygun olarak başarı ile uygulamışlardır.

Türk aile yapısının bozulması, ordunun zaafa uğraması, Türk düşünce ve inancına ters düşen dinlere girilmesi, boyların dağılması bir kısım Türklerin devletleri ile birlikte yok olmasına veya Türk devletlerinin çökmesine sebep olmuştur. Bu da, ne pahasına olursa olsun müdafaası gerekirken, sahip çıkılamayan Türk Millî siyasetinin ihmal edilmesi soncundan başka bir şey değildir.

Millî siyaset ilkelerini belirleyip, yüzyıllarca takip etmek büyük milletlerin işidir. Diğer bir gerçek de, millî siyasetin millî duygulara dayanmakta oluşudur. Türklerin M.Ö. ki asırlardan beri açık bir millî anlayışa sahip oldukları ise tarihî vesikalarla tespit edilmektedir. Kök Türk abidelerinde, siyâset ve devlet anlayışı, daima içten ve dıştan bölünme, işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıya olan bir devletin ayakta tutulması düşüncesi etrafında dönmektedir. Yine abidelerde, *“bütün Türk milleti üzerinde hüküm sürmek, Türk milleti yok olmasın diye çalışmak”* siyasal iktidarın en önemli amacı ve varlık sebebi olarak görülmektedir.